

UOT 373.2

**MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN ƏTRAF ALƏMƏ
UYĞUNLAŞDIRILMASININ ƏQLİ İNKİŞAFA TƏSİRİ****Cəvahir Rövşən qızı Qasimova***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0007-5083-0757<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v23.i2.18>**E-mail:** cevahir_qasimova@icloud.com*Açar sözlər:* məktəbəqədər, nitq, uşaq, ətraf aləm, inkişaf*Ключевые слова:* дошкольный возраст, речь, ребенок, среда, развитие*Key words:* preschool, speech, child, environment, development

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təməl bilik və bacarıqları qazandığı, həmçinin özlərini, ətraf aləmi və sosial mühiti anlamağa başladığı bir vaxtdır məhz bu dövrdə başlayır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətraf aləmə uyğunlaşdırılması onların əqli inkişafını, sosial və psixoloji bacarıqlarını gücləndirir, hətta, fiziki sağlamlılıqlarına belə müsbət təsir edir.

Əqli inkişaf uşağın ətraf dünyanı necə başa düşməsi və şüurunun necə inkişaf etməsi ilə əlaqədardır. Bu inkişaf uşağın gördüyü və təcrübə etdiyi dünyadan asılı olaraq, hər yaş dövründə fərqli sürətlə gedir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əqli daha sərbəst, daha analitik və daha məqsədyönlü hala gəlir. Ətraf aləmə uyğunlaşma prosesi bu inkişafın təməlini qoyur.

Ətraf mühit uşağın əqli inkişafına təsir edən əsas amildir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ətraflarında gördükləri və təcrübə etdikləri hadisələr və obyektlər vasitəsilə dünyanı daha yaxşı başa düşürlər. Bu yaş dövründə uşaqlar yeni informasiyalar əldə edir və bunları mövcud biliyi ilə əlaqələndirir. Bir uşaq ətrafında gördüyü canlıları (heyvanları, bitkiləri) və onların necə yaşadığını öyrəndikcə, təbii aləmi anlamağa başlayır. Bu öyrənmə prosesi onların məntiqi və analitik düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətraf mühitə uyğunlaşması, onların təhsil həyatını dərindən təsir edir. Təhsil mühiti uşaqların əqli üçün ən zəngin stimül mənbəyi olmalıdır. Bu, yalnız tərbiyəçi-müəllimlər tərəfindən təqdim edilən biliklərlə deyil, həm də qrupda olan fiziki və sosial mühitlərlə əlaqədardır. Uşaqların təhsil aldığı otaq kitablar, tədris materialları, rənglər, işıqlandırma və səs kimi faktorlar baxımından onların idrak proseslərinə təsir edir.

Uşaqların təhsil mühitindəki müxtəlif təcrübələri, onların məlumatları qəbul etmə və emal etmə üsullarını müəyyən edir. Məktəbəqədər müəssisə interaktiv və təcrübəyə əsaslanırsa, uşaqların təfəkkürü daha sürətli və effektiv şəkildə inkişaf edir. Otaqdakı müxtəlif fəaliyyətlər – oyunlar, eksperimentlər, uşaqlar arasında müzakirələr onların təfəkkürünü genişləndirir və onların ətraf aləmi daha geniş şəkildə mənimsəmələrini təmin edir. Eyni zamanda təlim mühitində uşaqların fərdi maraq və ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Bəzi uşaqlar daha vizual öyrənir, bəziləri isə daha çox dinləyərək və ya əllə təcrübə edərək öyrənirlər. Bu fərqli öyrənmə tərzləri, uşaqların ətraf aləmə necə uyğunlaşdığına və onu necə başa düşdүklərinə birbaşa təsir edir. Mühitdəki fərqliliklər uşaqların yaradıcılığını və təxəyyüllərini inkişaf etdirir.

Sosial uyğunlaşma da məktəbəqədər yaşlı uşaqların əqlinə mühüm təsir göstərir. Bu qarşılıqlı əlaqə uşaqların sosial və emosional bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Sosial uyğunlaşma uşaqların əqlini formalaşdıran vacib bir aspektdir. Uşaqlar müsbət sosial münasibətlər qurmağı və birgə işləməyi öyrəndikcə, onların qarşılıqlı əlaqə bacarıqları və qərar vermə prosesləri inkişaf edir. Sosial mühitdə hərəkət edərkən uşaqlar öz fərdi hisslərini necə ifadə edəcəyini və başqalarını necə anlayacağını daha yaxşı başa düşürlər. Bu proses onların münasibətə həll etmə bacarıqlarını və empati hisslərini inkişaf etdirir.

Sosial münasibətlərin gücləndirilməsi həm də uşaqların daha yaxşı emosional idarəetmə və streslə başa çıxma bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Məktəbəqədər mühit uşaqların sosial və emosional inkişafı üçün çox vacibdir. Çünki bu mühitdə onlar həqiqi sosial təcrübələr qazanır və bu təcrübələr əqli daha mürəkkəb və zəngin edir.

Ətraf aləmin uşaqların emosional inkişafı üzərində də əhəmiyyətli təsiri vardır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar yeni sosial təcrübələr və mühitlər ilə qarşılaşdıqca, öz emosional reaksiyalarını daha yaxşı başa düşməyə başlayırlar. Ətraf mühitin təsiri ilə uşaqların emosional əqli inkişaf edir – onlar öz hisslərini dərk edir, başqalarının hisslərini anlamğa çalışır və sosial vəziyyətlərə uyğun reaksiyalar verir.

Uşaqların məktəbəqədər dövrə uyğunlaşması prosesi, onların güvən, qorxu, həyəcan, məmnunluq kimi emosional vəziyyətləri daha yaxşı başa düşmələrini və idarə etmələrini təmin edir. Bu da onların qarşılıqlı münasibətlərində daha sağlam davranışlar sərgiləmələrinə və öz emosional vəziyyətlərinə daha yaxşı nəzarət etmələrinə imkan tanıyır.

Fiziki mühitin də əhəmiyyəti unudulmamalıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əqlini formalaşdıran ətraf mühit yalnız sosial və təhsil faktorlardan ibarət deyil, həm də fiziki şəraitdən asılıdır. Fiziki mühitdəki obyektlər, işıqlandırma, rənglər və təbii elementlər, uşaqların düşünmə və təcrübə etmə prosesləri də buraya təsir edir. Məktəbəqədər vizual və fiziki stimulların uşaqların diqqətini çəkir, onların təxəyyüllərini genişləndirir və əqli proseslərini stimullaşdırır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətraf aləmə uyğunlaşması onların əqli proseslərinə müsbət şəkildə təsir edir və bu proses onların intellektual, sosial və emosional inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə əhəmiyyəti vardır. Uşaqların ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqə qurmağı, onların gələcəkdə daha sağlam və balanslı fərdlər olmalarına şərait yaradır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların uyğunlaşma prosesində təhsil mühiti, sosial əlaqələr, emosional təcrübələr və fiziki mühitin birləşməsi, onların daha zəngin və kompleks idrak bacarıqlarına sahib olmalarına gətirib çıxarır.

Problemin aktuallığı. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətraf aləmə uyğunlaşması onların əqli inkişafını dəstəkləyir və təhsil mühitinin uşaqların düşüncə və öyrənmə bacarıqlarına təsirini gücləndirir. Bu uyğunlaşma uşaqların sosial və emosional inkişafını da əhatə edərək, onların dünyaya daha geniş və dərin bir baxış açısı ilə yanaşmalarına kömək edir.

Problemin elmi yeniliyi. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətraf aləmə uyğunlaşmasının əqli inkişafa təsiri ilə bağlı elmi yenilik, uşaqların mühitə uyğunlaşma bacarıqlarının beyin inkişafı və əqli funksiyaları ilə əlaqəsini araşdıran yanaşmaların güclənməsidir. Bu, sosial və emosional uyğunlaşmanın, uşaqların analitik düşünmə və problem həll etmə bacarıqları ilə birbaşa əlaqədə olduğunu göstərir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Uşaqların müşahidə etmə, təhlil etmə və problemləri həll etmə bacarıqlarını artırır. Ətraf mühitlə fəal əlaqə qurmaq, onların sosial və emo-

sional inkişafına da müsbət təsir göstərir. Uşaqların ətraf aləmi daha yaxşı anlamaq üçün mühitə tələp mühitələri öyrənməsi, onların ümumi biliyini və şəxsiyyətini inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat

1. M. Əliyeva. Uşaqların inkişafında ətraf mühitin rolu. Bakı: Təhsil, 2018.
2. R. Əhmədova. Məktəbəqədər təhsilin əsasları. Bakı: Təhsil, 2011.
3. A. Məmmədov. Psixologiyanın əsasları. Bakı: Elm və Təhsil, 2013.

Дж.Р. Гасимова

Влияние адаптации детей дошкольного возраста к окружающей среде на их умственное развитие Резюме

Эта статья обсуждает влияние адаптации детей дошкольного возраста к окружающей среде на их умственное, социальное, эмоциональное и физическое развитие. В статье рассматривается, как дети взаимодействуют с окружающим миром, как они воспринимают и обрабатывают новую информацию и как это влияет на их аналитические способности. Также внимание уделяется положительному воздействию образовательной среды, социальных взаимодействий и физических условий на развитие детей. Социальные навыки, эмоциональные состояния и опыт, полученный в физической среде, помогают детям стать более здоровыми и сбалансированными личностями в будущем.

C.R. Qasimova

The impact of preschool-aged children's adaptation to the environment on their intellectual development Summary

This article discusses the impact of preschool-aged children's adaptation to their environment on their intellectual, social, emotional, and physical development. It examines how children interact with the surrounding world, how they perceive and process new information, and how this influences their analytical abilities. The article also highlights the positive effects of the educational environment, social interactions, and physical conditions on children's development. Social skills, emotional states, and experiences gained in the physical environment help children become healthier and more balanced individuals in the future.

Redaksiyaya daxil olub: 09.04.2025